



**Tanzimat Döneminden Cumhuriyet Türkiye'sine ve de Avrupa Birliği Adaylığına  
Uzanan Süreçte Yaşanan Değişimler:  
Toplumsal Değişim Temelli Okumalar**

Ayşe Hümeysra MAKİNE<sup>1</sup>

**ÖZ**

Toplumsal değişimin ne olduğunu ve dinamiklerini kavrayabilmek için öncelikle toplumsal yapı ve yapı-fail ilişkisinin ne olduğu üzerinde durmakta yarar var. Toplumsal değişim nedir? Toplumsal yapı nedir? Sorularına sosyoloji geleneği içerisinde birçok yorum getirilmektedir. Farklı ekollerin bu sorulara verdiği yanıtlar içerisinde öncelikle pozitivist, yorumsamacı ve eleştirel ekol üzerinden yorumlayacak olursak, yorumsamacı ve eleştirel ekolün biraz daha pozitivist ekole karşıt bir bakış içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

**Anahtar Kelimeler:** Toplumsal Değişim, Toplumsal Yapı, Sosyoloji, Ekoller

**Giriş: Bazı Teorik Mülahazalar**

Toplumsal gerçekliğin doğası nedir? Öncelikle temelde bu soru üzerinden başlangıç yapacak olursak, bizim dışımızda toplumda olup biten olaylar nesnel midir? nasıl yaklaşmalıyız? yoksa biz onlara anlam verdikçe mi var oluyolar? Pozitivist ve yorumsamacı geleneğin bu sorulara vermiş olduğu iki ayrı yanıtla başlamakta fayda var. Pozitivistler toplumsal dünyanın katı ve değişmez olduğunu söylerler, yani nesnel gerçeklikten bahsederler. Toplumda olup biten olayların bizim dışımızda, biz onlara nasıl anlam verirsek verelim, onların katı bir gerçekliği olduğunu söylerler. Bu ekolün karşısında yer alan yorumsamacılar da sosyal bilimciye önem atfederek bunun böyle olmadığını belirtir, “sosyal bilimci ona ne anlam veriyor diyorsa öyledir” derler. Dolayısıyla sosyal bilimci nasıl bakıyorsa topluma, onu görür. Yorumsamacı gelenek böyle daha toplumsal bilim dediğimiz olguyu daha esnek bir alan olarak yani daha çok sosyal bilimciye bağlı bir alan olarak görmektedir. Burada karşımıza çıkan ana sorular: toplumsal gerçekliğin doğası nedir? Toplumunu nasıl anlamalıyız? olduğu için, “yapı” ve “yapı-fail” tartışmasına girmek daha doğru olacaktır. Buradan hareketle bizim toplumsal sahne içerisinde nasıl var olduğumuz, toplumun mu bizi belirlediği, -yani içinde yer aldığımız yapının mı bizi var ettiği- örneğin; “Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşadığım için mi böyle birisiyim ve tamamen edilgen miyim?” ya da “benim böyle birisi olmamda içinde yaşadığım toplum kadar, benim kendi kişisel özelliklerim de etkili midir?”, gibi tartışmaların ana noktasıdır yapı-fail tartışmaları.

<sup>1</sup> Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, [ahumeyramakine@gmail.com](mailto:ahumeyramakine@gmail.com)

Bunu bizim bütün toplumsal olaylara bakarken aklımızda tutmamız gerekir. Yani biz, toplumsal olaylara yapısal açıdan mı bakıyoruz, -örneğin; Türkiye de din ve devlet ilişkisi içerisinde katı ve değişmez kuralların olduğunu düşünüyorsak ve hangi siyasal yapı gelirse gelsin kurallar ve sonuçlar değişmez diyorsak, burada yapıyı öne çıkarıyoruz demektir.

Kısacası sosyolojide “yapı” dediğimiz şey, “kurumlardır”. Bunun için de gelenekler, din, devlet, roller girer ve bu yapılar içerisinde “birey” olarak var oluruz. Bu yapılar mı bizi belirler yoksa bizim de bu yapılara bir katkımız var mıdır? -Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkiye siyasetinde değişmez katı alanlar mı mevcut ya da gelen siyasetçinin karakterine, yapıp ettiklerine; ilişkilerine, kendini nasıl ifade ettiğine mi bakıyoruz- toplumsal analizler bu iki yoldan birini seçiyor mutlak suretle ve ebetteki yöntem söz konusu olunca çok ince nüanslar mevcut.

Anthony Giddens’in “yapı-fail” ifadesi de tam bu noktada bu ikiliği aşmamızı sağlayarak bize yol gösteriyor. Ne yapı ne de fail; sosyal bilimlerin bunun ötesinde bir şey olduğunu dile getiriyor. Giddens zaten toplum üzerine de yaşadığı çağda siyasetle de ilgilenen, aktif rol oynayan ve dönemin siyasi figürleriyle de etkileşim içerisinde olduğu için politikayı da etkileyen önemli düşünürlerden biridir.

Sosyal bilimlerde 1960 yıllarından sonra eleştirel düşüncenin açığa çıktığını görülmektedir. 1. Dünya savaşından sonraki yıllar içerisinde pozitivist ekolün etkisi altında olduğu dönemdir. 2. Dünya savaşından 1940 yıllarından sonra global anlamda- sonra yorumsamacı ekol ve 1970’lerden sonra özellikle Fransız ekolün, post-modernistlerin etkisiyle eleştirel teorinin ve alternatif bakış açılarının ortaya çıktığını, 1980’lerden sonra ise küreselleşme tartışmalarının hız kazandığını görmekteyiz. Elbette 1970’lerin entelektüel birikimiyle gelişen bir sürecin etkisiyle -yani düşünce ve perspektiflerin ortaya çıktığı dönemler her zaman o an içinde yaşanan toplumun entelektüel bakış açısından kaynaklı olduğu ve o toplumda yaşanan her ne varsa yansımalarının olduğunu sosyolojik olguların etkisiyle makro değişimlerin olduğunu- açığa çıktığını gözlemlenmiştir.

## **Tanzimat’tan Cumhuriyet Dönemine Değişim Süreci**

Türkiye’de toplumsal değişmeyi analiz etmek için nereye bakmalıyız? Türkiye’deki değişimleri açıklarken “din” den bahsedeceksek eğer, din-devlet ilişkilerinden söz edeceksek, yapısalcı bir yaklaşımla açıklama yapıyoruz demektir, ki Türkiye analizlerinde genellikle yapısalcı açıklamalar literatüre hakimdir.

Yapı ancak eylem ortaya çıktığında var olan bir şeydir çünkü eylem olmadan yapı diye bir şey olamaz ve yapı faile muhtaçtır. Örneğin; Türkiye’de din ya da siyasetten bahsederken, dini ve siyasi yapıyı oluşturan aktörler olmadan; yapı, nesnel kalmaya mahkûm olur fikirsel anlamda. Daha öncesinde toplumsal değişmeden bahsederken, nereye bakmamız gerektiği sorusunu sorarken; farklı metodolojilerin olduğunu dile getirmiştik. İktisadi perspektiften bakanlar: Toplumdaki iktisadi gelişmeleri anlamlandırırken Osmanlı Devleti’nin modernleşmesinin değil, Osmanlı’nın kapitalistleşmesiyle birlikte değişimin başladığı üzerinde duruyorlar. Bugüne kadar ki ekonomik-politik değerlendirmeleri yaparken, modernleşme perspektifinden bakanlar ise: İktisadi faktörlerin altını çizmekle birlikte daha çok kültürel bir etkiden ve modernleşmeyi anlamlandırmak adına siyasal gelişmelerden bahsediyorlar.

Türkiye’nin değişim sürecinin modernleşme süreci başladığı ekonomik-siyasal-politik faktörleri kendi iç dinamikleri içerisinde değiştirdiğinden bahseden Zürcher, ana merkeze siyasal alandaki belirleyicileri koymaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitalist sistemin bir parçası haline gelmesi ve aynı zamanda Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı modernleşmesinin ana

motivasyonunu oluşturan unsurlar olduğunu görüyoruz. Modernleşme kuramı ile bağımlılık ekolü yani ekonomik-politik analizi bir arada ele alan Zürcher, öncelikle Fransız devrimi ile 1830'lara kadar gelen dönemdeki süreci ele alıyor Osmanlı Devleti'nin değişim sürecini anlatırken.

18.yy sonu ve 19.yy başında Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelere bakacak olursak, oldukça önemli bir dönem olduğunu görmekteyiz. 1789 Fransız İhtilali ile Osmanlı'da ne değişti? Bu dönemde balkanların çok etkili olduğunu ve ekonomisinin dünya ekonomisi ile birleşme meselesinin önemli noktalardan birini oluşturmaktadır. Çünkü milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıktığı bölgedir balkanlar. Sonraki dönemde ise siyasi olarak çalkantılı bir döneme geçiş yapılıyor. Burada meşrutiyete kadar ayrı, meşrutiyetten sonraki dönemi ayrı incelemek gerekiyor aslında Osmanlı Devletindeki değişimi görebilmek adına ki; 20.yy başlangıcı meşrutiyetle birlikte Osmanlı Devleti için tamamen farklı bir sisteme geçiliyor olması açısından önemli bir dönemdir.

Bu dönem tüm bu kopuş ve değişimlerin yaşandığı süreç içerisinde aslında Osmanlı'dan beklenen, kapitalist sistemin içine entegre olması ve yerini! bilmesiydi. Çünkü konjonktürel anlamda yenilgi aldığı bir süreçte gerçekleşen ana noktalar göze çarpıyor. Tanzimat ve Islahat Fermanı dediğimiz olaylar içerisinde bugün Türkiye'nin demokrasi tartışmalarını da içeren oldukça komplike antlaşmalardır. Ve yine aynı dönem içerisinde hukuk, eğitim, devlet gibi tüm yapıları ele alan felsefi-düşünsel değişimi de ele almaktadır. O dönem içerisinde tartışılan kavramların bugün hala tartışıldığını ve oturmadığını da gözlemlediğimiz etkili bir dönemin ayak izlerini takip ettiğimizi söyleyebilir miyiz?

1870'lerden sonra artık ekonomi iyice hareketlenmeye başladığını söyleyen Zürcher de, bu dönemi aktarırken her ne kadar siyasi değişimleri ana merkeze koymuş olsa da ekonomik gelişmelerden sıkça söz ediyor. Yani siyasi gelişme dediği milliyetçilik hareketlerinden bahsederken aslında bu hareketlerin ortaya çıkma nedenlerinin temelde tüccarla ilgili ilişkileri kapsadığından bahsediyor. Siyaset ve ekonominin birbirlerinden de ayrılamayacağını dile getiriyor Osmanlı Devleti'ndeki değişimin ana noktalarını temellendirirken.

1890'larda jön Türklerin (aydınların) etkinleşmeye başladığını görmekteyiz. Jön Türker'de dönemin ideolojik temsili olan meşrutiyet devrimini gerçekleştiren pozitivist bakış açısına sahip grup kimliği içerisinde kendilerini gösteriyorlar.

1908-1918 yılları arasında meşrutiyet devriminin ardından, yani 1. Dünya Savaşını da içine alan dönem arasında itihat ve terakki dönemi yine jön Türklerin fikirlerinin geçerli olduğu dönem, 1923'e geldiğimizde Cumhuriyet Halk Partisi kuruluyor yine aynı fikirler çerçevesinde çünkü aynı ekip ve ideolojilerle harmanlanmış bir süreci oluşturmaktadır.

1923'ten sonraki 1950'lere kadar olan dönemde ise Kemalizm'in altın çağı diyebileceğimiz dönemler, -1923'de yani cumhuriyet kurulduktan sonra 1950'lere kadar olan dönemde Kemalizm'in yükselişte olduğu, Kemalist kurumların yerleştiği ve Türkiye Cumhuriyeti ideolojisinin belirlendiği ve diğer düşünceler üzerine baskı yapıldığı bir dönemden bahsediyoruz- 1950'lerden sonra ayrı bir dönemleştirme mevcut 1960- 1970-1980'ler gibi her on yılda bir bazı değişimlerin meydana geldiği yıllar Türkiye'de. Cumhuriyetin kuruluşunun ardından 1960 darbesi, 1980 darbesi ve darbelerin ardından parlamenter sisteme geçiş süreci başlamaktadır.

1950'ler de ise bu etkinin biraz kırıldığını gözlemlemekteyiz Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuyla. Burada bir liberalleşme döneminden bahsedebiliriz göreceli olarak yine batı ittifakıyla bütünleşme dönemi de diyebiliriz. Çünkü 1950'ler den önce daha içe kapanık; ekonomik, sosyal anlamda bir dönem varken, 1950'ler den sonra ekonomik bir kalkınma ideolojisi, Adnan Menderes hükümeti tarafından yürütülmeye çalışılıyor ve tabikî bu süreçte ABD'ye artan bir bağımlılıktan da söz edilebilir.

1960 ve 1980 arası daha farklı bir dönem, hatta bu dönem “2. Dönem Cumhuriyet” dönemi olarak da adlandırılmaktadır. 1961 anayasası, önceki dönemlere göre daha liberal bir anayasa olduğu söyleniyor olsa da Zürcher’e göre 1961 anayasasının orduya, siyasete müdahale yetkisini verdiğini dile getiriyor.

1980’lere kadar bu ortamda gelinirken, 1980 de zaten darbe gerçekleştirilip, 1983 de Turgut Özal’ın iktidara gelmesiyle 1990’lara kadar ayrı bir dönemleştirmeden bahsedilirken 90’lar sonrası liberalleşmenin daha da arttığını, Türk modernleşmesinde kırılma noktasının yaşandığı; Kemalist ve İslamcı kesimlerin bir arada bulunabildiği, başörtü problemlerinin ortadan kalktığı vb. dönem olmakla birlikte Avrupa Birliği’ne entegrasyon politikalarıyla beraber daha serbest, özgürlükçü, sivil toplumcu, liberal ortamların çoğaldığı yine ABD ile eklemelenmenin arttığı dönemsel bir sürecin yaşandığı görülmektedir. 2000 yılına kadar iyi bir dönemin yaşandığını söyleyebiliriz göreceli olarak. 2007 yılında ise bu artan eklemelenme küreselleşmenin de etkisiyle liberalleşme, serbestleşme, sivil toplumculuk anlayışının ivme kaybetmesi ve geriye dönüşün yaşandığı, şu an dahi nereye evrileceğini bilmeyen bir dönemin başlangıcına girdiğini söyleyebiliriz Türkiye için.

Bu son dönemden sonra da Türkiye farklı bir formülasyon uluslararası platformda yer almaya başlarken önceki dönemin siyasetleri ile değil de farklı dönemin anlaşma biçimleriyle yani önceki dönemlerden farklı bir siyasetle -alışkın olmadığımız- uluslararası siyasette var olmaya çalışmaktadır.

Elbette ki Dünya da birtakım değişimler olurken hem bu değişimlere uyum sağlamak hem de biraz konjonktürel olarak sıkıştırıldığı pozisyonu ertelemek adına yapılmış bir strateji içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

### **Cumhuriyet Dönemi: Cumhuriyet Hangi Mirası Devraldı?**

Cumhuriyetin kuruluşu ile devrimsel nitelik kazanan değişimler “Türkiye Cumhuriyeti Devleti”ni açığa çıkarmıştır. Ve bu Türkiye Cumhuriyeti devleti “modern ulus-devlet” olma yolunda değişimler göstermeye başlamıştır. Türkiye hem modern ulus devlet hem de kapitalist ekonomiye -dünya ekonomisi- eklemelenme yolunda çok büyük değişimler geçirdi. Değişim sürecinde bizler, modernleşme düşüncesinin başladığı -tepeden inme- merkezci dönemin etkilerini gözlemlemekteyiz.

Bu merkezîleşme yenileşme çalışmalarının aslında her daim devam ettiği, süreç içerisinde devlet-toplum ilişkilerindeki değişmeyi de gözler önüne sermektedir. Modern bir ulus olma amacıyla yasal ve kurumsal reformların gerçekleşmesi -elbette bu yasal ve kurumsal reformlar içerisinde en çok dikkati çeken hukuk alanındaki değişimlerdir- “hukuk devleti” olmaya aday bir imparatorluk mirasından da devralındığını göstermektedir. Ne kadar başarılı olup olamadığı tartışılan yeni Cumhuriyet Türkiye’si içerisinde etnik kimliklerin bir vatandaşlık bağıyla bağlanması, Türkiye Cumhuriyeti Devletinde hem çözülmüş hem de kendi içinde birtakım problemleri barındıran meselelerden biridir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecindeki kopuşların yaşandığı görülebildiği gibi sürekliliklerin de var olduğunu görülmektedir. Bu durum aslında çok boyutlulukla birlikte cumhuriyeti merkezileştirme meselesidir. Ulus devlete geçişle birçok kurumun değişiyor oluşu da elbette “merkezileşme ideali” düşüncesi ile gerçekleştirilmektedir. Hukuk devleti olabilmenin ana noktasını -yani hukuk devleti olma yolundaki- merkezileşmekten geçtiği düşünülmektedir. Nitekim Osmanlı’nın son döneminde -görece- aydınların (seçkinlerin) özerkleşmesi ve özgürleşmesi ile başlayan merkezileşme çabaları Cumhuriyet ile ideolojik bir forma, modern ulus formasyonuna dönüşerek gerçekleştirilmektedir. Bu durum yeni patronaj ilişkileri doğuruyor. “Çevre” de yer alan unsurların değişimi yani çevreyi merkeze bağlama çabalarını -merkez/çevre değişikliği- gözlemlenirken, Cumhuriyet ile merkezileşmenin, devletleşmenin -tepeden inme- modernleşmenin artışı da dikkati çekmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından 1930'lu yıllara baktığımızda ekonomi üzerindeki politikalarından ya da müdahalelerden kültürel alana ve dizayna kadar devletçi uygulamaların zirve yaptığını, yani yeni devletin burada merkezîyetçi demokratik ve anayasal bir merkezîleşme gerçekleştirdiğini ve 1921 anayasasında sözde var olan liberal özgürlüklerin aslında cumhuriyet politikaları ile pratikte olmadığı da fark edilmiş olmaktadır.

İlişkiler anlamında ise, "Merkez ve Çevre" arasında bu patrimonyal dediğimiz ilişkilerin değişik biçimleriyle devam ettiğini söyleyebiliriz.

Daha sonraki 1950-1960 dönemi dünyadaki gelişmelerin gözlemlendiği 2. Dünya savaşının da sonuçları ve etkileriyle liberalizmin zirve yaptığı ve zaferinin ilan edildiği, Türkiye de Kemalist kadro dünyasının da etkilendiği farklı bir dönemi içermektedir. Değişmeyen şeylerin yanında değişen şeylerin de farkında olunan bir dönem söz konusu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti içerisinde iktidar anlamında olağan blok ve de çatlaklar ortaya çıkmaya başlayınca 1930'lardaki söylemler etkisini kaybetmeye başlıyor. Daha fazla demokrasi daha fazla özgürlük, seçim, halkın iradesi vurgularının daha fazla etki etmesi ile -meşruîyetin kavramları haline gelen- yeni bir süreç başlamaktadır. Yeni yönetim, Demokrat Parti, geniş bir toplumsal tabana yayılıyor ve bu toplumsal taban, bürokrasiyi dışlayan bir taban -yani köylüyü hedef kitle olarak benimseyen ve önemseyen- böylece bürokrasi ile çatışan yeni bir dönemi başlatıyor.

Şu an dahi -günümüzde- yönetsel anlamda bürokrasiyi dışlayan bir demokrat parti geleneğini sürdüren izler mevcut görünmektedir her ne kadar içeriksel anlamda değişimler olmuş olsa da.

Demokrat Parti söylemlerine baktığımızda: Demokrasi, seçmen iradesi, bireysel özgürlük, ekonomik ilerleme gibi içe kapanmacı modelin tam tersi iddialarla geldiğini görmekteyiz.

Cumhuriyet Halk Partisi her ne kadar seçkinlerden (elitlerden) yana ise Demokrat Partinin de bir o kadar halktan yana politikalar izlediğini ve yönetimini buna göre belirlediğini söyleyebiliriz.

Sonraki dönemde 1960 ihtilalinin etkileri ile 1980'lere kadar Türkiye hem ekonomik ve siyasal hem de toplumsal anlamda farklı bir döneme girmektedir.

Aslında yapılan bütün tartışmaların temelini Kemalizm'in 6 (altı) ilkesine bağlayabiliriz, cumhuriyetçilik-ulusçuluk-halkçılık-devletçilik-devrimcilik-laiklik. Burada cumhuriyetçilik ve ulusçuluk dışında kalan dört ilke aslında 1.dönem de dediğimiz süreçte laiklik ve devrimcilik -kavramsal- kendini gösterirken, 2.dönem sonrasında halkçılık ve devletçilik -kavramsal- anlamda sıkıntı ortaya çıkarıyor görünüyor siyasal tartışmalar içerisinde. Bu durumu şöyle örneklendirebiliriz, dönemin bürokratlarından Recep Peker'in 1935 parti kongresinde, "yeni parti dönemi kabul edildikten sonra, partinin temel ilkeleri yeni Türk Devletinin ilkeleri olacaktır." (Ahmad. F. -Demokrasi Sürecinde Türkiye-) Bu söylem sonraki dönemde kavramsal tartışmaların da merkezini oluşturmaktadır çünkü bu söylemle kastedilen şey: Anayasa da belirtilen ilkelerin -ilk üç madde örneğin- bir tanım içermeyişinden kaynaklı- 1.dönem özellikle- CHP'nin devleti kapsayan tek parti yönetiminde oluşturdukları fikirler üzerinden tanımlanıyor oluşundan kaynaklanmaktadır.

Sonrasında ise bu durum şöyle bir sıkıntıya yol açıyor. Gelen bütün hükümetler aslında anayasa da böyle bir tanım koyulmadığından dolayı ve artık CHP tek parti olmadığından, devlette bu tanımlamalar hükümetten hükümete istenilen politikaların uygulanması için çeşitli şekillerde yorumlanabiliyor ve bu sebeple biraz da tabiri caizse oyun hamuruna dönüyor bahsi geçen dört ilke. Bu ilkeler günümüzde de hala tanımlanamadığı için tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Örneğin bugün hala halkçılık ve devletçiliğin ne olduğuna dair -kavramsal anlamda- tartışmaların güncelliğini koruduğunu görmekteyiz. İlginç olan başka bir durum ise -o dönemden bu döneme- "Cumhuriyetçilik ve Ulusçuluk" kavramlarının hiç tartışılmıyor

oluşudur. CHP'nin 1935 yılında dile getirdiği bu söylem üzerinden gelişen ana fikre baktığımızda tek parti, tek millet, tek devlet, tek lider sloganlarının yerleştiğini ve zaman zaman da -günümüzde- çeşitli şekillerde kendini gösterdiğini görüyoruz.

Türkiye'nin siyasi tarihine baktığımızda temelde partilerin bir öneminin olmayışı, partinin başında bulunan siyasi liderlerin, parti ideolojileri ve doktrinleri ile yönetimi şekillendiriyor oluşu; bu sebeple siyasal anlamda siyasetçilerin pragmatist bir tavır sergilediği yine Türkiye'nin değişim sürecinde göze çarpan unsurlar arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Günümüz siyaseti içerisinde örneklenirecek olursak şu an CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun dile getirmiş olduğu "Helalleşme" mevzusu dönemler arası geçiş sürecinde benzer tavırlara örnek oluşturabilir, kendi -CHP- ideolojisine ters söylemleri dile getiriyor oluşundan dolayı. Türkiye tarihinde bu anlamda benzer tavrı gösteren -ideolojisine ters düşen- liderlerden biri de AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan'dır. Kendisi de Alevilerle ve Kürtlerle yapmış olduğu adına helalleşme demediği ancak devletin şimdiye kadarki politikalarında farklı olarak demokratikleşme söylemi altında, mesela Alevilere yapılan hataların devlet tarafından kabul edilmesi yani etnik kimlikler meselesine devlet tarafından, kimlik üzerindeki baskıların ya da herhangi bir baskının, şiddet eylemlerinin içerisinde yapılan aşağılama ve hataların kabul edilmesi gibi bir talebi karşılayarak AKP hükümetinin geri adım attığını görmekteyiz. Özellikle Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde, Sivas katliamıyla ilgili yazılan raporlarda devletin hatalarına ve soruşturmalardaki boşluklara, şüpheli durumlara, yani devletin bu gibi olaylara göz yumup yummadığına ilişkin tartışmaların yapıldığını ve bu durumun devletin kendi hatasını bir şekilde kabul etmesi anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Daha sonrasında ise -2010 yılından sonra- bu tarz politikaların tamamen bırakıldığını gözlemlenmektedir.

## Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Din ve Siyaset

Türk toplumunun değişimini aktarırken kavramsal anlamdaki değişim sürecini de aktarmakta fayda var ki bu süreci laikleşme öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmak gerekiyor. Türkiye'yi analiz ederken "din" in önemine dair. Şerif Mardin'e göre bütün yaklaşımlarda üzerinde durulması gereken noktadır "din" meselesi. Dinin toplumu şekillendirmediği herhangi bir dönem de yok zaten tarihsel süreç içerisinde. Bu anlamda bir konuşmasında Mardin, dinin siyasete alet edilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını çünkü siyasetin din olmadan konuşulamayacağını; din ve siyasetin daima iç içe olduğunu dile getirmektedir. Ancak batıyla kıyaslandığında İslam dinin aydınlanma felsefesi bağlamında bir teorisinin olmadığını, daha ziyade dışarıdan alınmış teoriler olduğunu, bu teorilerinde aslında kendi içinde bir sorgulamanın bulunmadığı teoriler olarak niteleniyor. Dinin olaylar üzerindeki olumlu ya da olumsuz belirleyici etkisinden bahseden Mardin, Said Nursi olayıyla bu mevzuyu derinlemesine analiz etmektedir.

Tarihsel süreç içinde olumlu ya da olumsuz anlamda hep bir din ile uğraşma söz konusu olmuştur. Nitekim cumhuriyet aydınlarının da bu konuda tutumu bellidir. Şerif Mardin, cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte bir tür "lanetleme" den bahseder ve 1950'lerden sonra yeniden canlanışından söz etmektedir. Cumhuriyetin oluşturduğu baskı ortamından sonra dinin yeniden yükselişinden bahsederken bu durumun bir etki tepki meselesi olduğunu tarihsel süreç içerisinde görmekteyiz, Nursi olayını ve Nursi'nin ne yapmaya çalıştığını da aktarırken bize Mardin. İslam'la ilgili meseleler Türk toplumunda kendine özel dini yaşantı ilgili meseleleri değil, gündelik hayatla ilgili meselelerdir. Nursi'den bahsederken de İslam'ın gündelik hayatı dizayn etme ve bir dil-lehçe oluşturmasından bahsediyor. Söylem ve lehçe kavramlarına özellikle vurgu yapıyor. Değişime nasıl bakmalıyız sorusunu sorarken biz, pozitivist mi etkileşimci mi perspektifle bakmamız gerektiğini incelemiştik daha öncesinde işte Nursi olayı üzerinden bunun karşılaştırmasını yaparak; nasıl bakmalıyız meselesini

inceliyor olacağız aynı zamanda. Mübaccel Kıray'a göre bölgesel anlamda modernleşen bir yerde, ilişkilerinde modernleşmesi beklenirken daha determinist bir yaklaşımla değerlendirme yaparken; Şerif Mardin: Weberyen (etkileşimci) bir perspektifle ilişkilere ve gündelik hayata odaklanıyor, asıl meselenin gündelik hayatla ilgili meseleler olduğunu vurguluyor. Örneğin: lehçe/dil konusu bunlardan biridir. Lehçe konusunu anlayabilmek için öncelikle "kök paradigma" kavramının anlaşılması gerektiğini söyleyen Mardin, kök paradigmayı "kültürel haritalar" olarak yorumluyor. Kültürel haritalar içerisinde kavramların yerinin belirli olduğunu dile getirirken "gazi" kavramıyla örneklendiriyor. Gazi: yalnızca cesurca savaşan değil, unvan ve makama sahip olan hem iç hem dış dünyayı temsil eden ve sadece İslam Dini içerisinde algılanabilen bir kavramdır diyor. -Cihat kavramının da aynı şekilde hem iç hem dış dünya kavramsallaştırması mevcuttur- Bu anlamda İslamcılar da post-modernistler de benzer görüşler içerisinde ve İslam'ın tasavvuru, post-modernistlere örnek teşkil eder.

Toplumda yaşarken öğreniyoruz aslında ve bunu sembolik etkileşimcilik de Mead, Garfinkel, Weber de "yaşarken öğrenme" sosyalleşme olarak nitelenirken, Giddens'ta "pratik bilinç" kavramını açıklarken buradan destek alıyor "gizli kabullerimiz" nitelemesiyle. Ve Mardin Said Nursi'nin etkisini analiz ederken, bu anlam dünyasına önemi vurguluyor. Zaten Nursi "anlam dünyasına" dönüşü önermiyor olsaydı bu kadar etkili olamazdı çünkü cumhuriyetin üzerine gelmiş bir isimdir diyor. Laiklik ve laiklik ideolojisinin radikal ve sert tutumuna karşı o dönemin aydınları arasında yer alan bir isimdir. Tanzimat sonrası anlayışa değişim yerindeyse bir başkaldırı gerçekleştirilmesi nedeniyle bu kadar etkili oluyor.

İslami gruplar arasında İslami lehçenin paylaşılması denilen bir durum mevcuttur. Bu da baktığımız zaman batıdaki toplum yapısından en büyük farkı, sınıfsal bir ayrımın olmamasıdır. Örneğin; zengin ve fakir için, "şehit" kavramı aynı anlama gelir ve birleştirici etkisi vardır materyalist dünyaya karşı. Said Nursi de tam bu materyalist dünyaya karşı çıkan bir şey kurmak istedi. Çünkü İslam, tam bu yönüyle eşitlikçi bulunan bir şeydir ki İslam'ın eşitlikçi yönüne sosyalistler dahi karşı çıkmamaktadır. İşte böyle bir kavramdır lehçe. Nursi'nin temel amacı da bu anlam dünyasını canlandırmak ve diriltmektir.

Tabi ki tüm bunları Osmanlının 1800'lü yıllar itibariyle içine girdiği modernleşme pratiklerinden ayrı tutamayız. Çünkü bu modernleşme pratikleri ile bir yola girmişti Osmanlı İmparatorluğu. Bunun içinde laik reformlar da vardı ve bunlar hukukta, ekonomide, toplumda önerdiği şeyler bakımından yeni bir yaşam biçimi teşkil ediyordu. Sadece askeri alanda modernleşme değildi. Yeni bir jargon, yeni bir söylem, yeni bir lehçe öneriyordu. Örneğin; "eşitlik" kavramı, Osmanlının Tanzimat reformuyla anladığı şey ile değişmeye başlamıştı Avrupa'nın dayatması ve baskısıyla. Çünkü dönemin bürokratları modernleşme hareketlerini, devletin ayakta kalması adına meşrulaştırmıştı. "Devletin ayakta kalması/bekası adına modernleşme" baskısı; işte tam da Said Nursi bu e bunu vaat etmiştir. Baskıyı tersine çevirmeye çalışmıştı. Osmanlıdaki modernleşme hareketleri ile birlikte cumhuriyetin yarattığı/üzerine getirdiği bir hoşnutsuzluk vardı. Bu hoşnutsuzluk aslında halkın yaşadığı anlam dünyasının değişmeye başlamasından kaynaklıdır. Bir de alt kültür de daha çok hissediliyor olması nedeniyle Nursi, bunun üzerine giderek İslami lehçeyi alt ve üst kültüre yeniden sunmak ve yeni bir şekilde modernleşmeyi de içine katarak gerçekleştirdi.

Bu durumun en çarpıcı ifadesiyle, nurculuk içerisinde bilim ve tekniğe karşı olmamak ancak aynı zamanda İslami yaşam tarzına uygun davranmak olarak temellendirmişti kendisini Said Nursî ve güçlü bir dil kurdu.

Said Nursî olayını Şerif Mardin'in bir örnek olay olarak alması aslında Türkiye'deki toplumsal yapının analizine ilişkin çok önemli bir husustur. Burada laikleşme ve din meselelerini, dinin her daim var olduğuna ilişkin analiz edilmesi açısından önem arz etmektedir.

Son olarak Mardin "söylem" kavramından bahsedecek olursak, Foucault tarzında kullanmadan, lehçe içerisinde yer veren geniş bir çerçevede ele alıyor ve gündelik hayatımızda

davranış pratikleri olarak düşünülebileceğini söylerken “dile yansıyan pratikler” olarak tanımlamaktadır. Örneğin; merhaba demek yerine selamünaleyküm demek ya da bir Müslümanın günü beş vakte bölerek yaşaması gibi. Bunlar çok kültürlülük tartışmaları açısından da önemli elbette.

Yani gündelik hayat dediğimiz hususa, sembolik etkileşimci bir anlayışla yaklaşıyor Mardin ve gündelik hayatı belirli bir çerçeveye içerisinde yaşadığımızı dile getiriyor. Bu çerçeveye de insanlar arası etkileşimle oluşan, sabit durağan olmayan dinamik bir unsurdur.

Sonuç olarak toplumun rasyonalize edilmeye çalışıldığı noktada, etkiye tepki veren toplumun pratik bilinci harekete geçirerek; bu tarz radikal tutumlara karşı göstermiş olduğu başkaldırılar bir nevi Said Nursî olayı. Materyalizme karşı bir başkaldırı.

## Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye

Avrupa Birliği'ne geçiş sürecinde imparatorluktan ulus-devlete geçiş, cumhuriyetin kurulması ve daha sonrasında AB (Avrupa Birliği)'ye entegre olma çabalarının yaşandığı süreci aktarmaya çalıştık.

1950'lerde başlayan bir süreç aslında AB. Çok genel, ekonomik ve siyasi anlamda küreselleşmenin etkisiyle sisteme entegrasyonun daha fazla olduğu -yani batılı ekonomilerle- çok partili sisteme geçişle birlikte büyük bir değişimin yaşandığını biliyoruz. Hem bütün dünyadaki gelişmeler hem 2.dünya Savaşı sonuçları bunun hem ideoloji hem ekonomik anlamda bize yansımalarından bahsetmeye çalıştık Türkiye özelinde toplumsal değişimi aktardığımız bölümde.

AB'ye geçiş sürecinde 1950 sonrası dönem oldukça önemlidir. 1960'ların dinamikleri ve kendine has bazı özellikleri mevcut, yine 1960 darbesi var bildiğimiz üzere, 1960 darbesinin ardından gelen 1961 anayasası ve 1980'lere kadar siyasi ortamı belirleyen bir durumun mevcut olduğunu görmekteyiz.

1961 anayasası, 1924 anayasasından farklı bir anayasa. Çünkü konjonktürün tamamen değişmiş olduğu bir süreçtir. 1924 anayasası ulus-devletleşme sürecini, 1961 anayasası ise 1950-1960'ların ardında küresel sisteme entegrasyon ve liberalizme entegrasyon politikalarıyla ilgilidir. Bu anlamda elbette anayasaya yansıyan ruh da farklıdır. 1961 anayasası aslında modern bir anayasa yani batılı standartlara göre batıyla daha entegrasyona açık bir anayasadır. Bu anlamda AB sürecini düşündüğümüzde 1961 anayasasını referans almak gerektiğini de düşünmeliyiz çünkü orada önemli bir kırılma meydana gelmektedir, hatta Çağlar Keyder'in ifadesi ile “dönüşüm” olarak görülmektedir. Yani geçmişin restorasyonu değil, dönüşümü olarak ifade ediliyor ki bu dönüşüm AB'ye girme sürecine yani bugünlere kadar devam ediyor.

Burada yine iktisadi ve siyasi anlamda temeller atılmaktadır. 1980'lere kadar bunun takip edildiğini görmekteyiz. O dönemin kendine has dinamiklerinin var olduğunu biliyoruz. Bu dinamikler hem ekonomik hem siyasi anlamda devlet merkezli olması ile aynı zamanda daha piyasa dostu politikalar olduğunu görmekteyiz. 1960'lardan sonra batılı ekonomilerle barışma ya da liberalizmi takip etme idealinin yansımalarını görmekteyiz.

Demokrat Parti (DP)'nin kırsal kesime yönelik bir politikası mevcuttu ve desteğini daha çok buradan alıyordu fakat 1960 darbesi sonrası tekrar bir sanayiye, sanayileşmeye ve sanayi elitine dönüşün ortaya çıktığı; kitle olarak onların -sanayi elitinin- benimsenmeye başladığını gözlemliyoruz, 1961 anayasası biraz daha elitisttir bu yüzden.

Bugünden baktığımızda 1950'lerdeki söylemlerin -köylüden destek alınması- değişime uğradığını aynı zamanda devletçi, sanayi merkezli ve bununla birlikte içe dönük bir yönüyle



de dışa bağımlı yani liberal ekonomilerle eklemlenmenin aslında temellerini atmaya çalışan ancak devletçi vurgusuyla da içe bağımlı bir tarzda kurgulanmaktadır.

Siyasi değişimlere baktığımızda temelde daha uzlaşmacı bir tarzda olduğu söylenebilir 1961 anayasasının, farklılıklar yerine ortaklıklara vurgu yapıyor olmasından kaynaklı olabilir, ileriki dönemlerde bu da hegamonik -baskıcı- bir yönetim tarzına sebep olması muhtemel bir durumdur.

1970'lerden sonra bu "çoğulculuk" anlayışının aslında başta o vaat edilen liberal ortamın zayıflamaya başladığını da gördüğümüz bir dönemdir. Bunu Türkiye'nin atmosferine bakıldığında artan terör olayları, siyasi kutuplaşmalar da görebiliyoruz ki bu durumlar sonrasında 1980 darbesini getirecek ortamları hazırlamaktadır. 1961 anayasasının vaatleri bir süre iyi gitmiş olsa da 1970 sonrasında kutuplaşmaları ve siyasi gerginlikleri doğuran bir anlayış olduğu söylenebilir. Yine de her halükârda 1960 sonrası kapitalistleşmeyi ve demokratikleşmeyi biraz da olsa ilk on yıl itibarıyla hayata geçirilmiş bir dönemdir.

12 Mart 1971 müdahalesinden sonra yeni bir döneme girilmesiyle ilgili olarak aslında demokrasinin ekonomi ve daha doğrusu kalkınma için feda edildiği analizlerinin yapıldığını da görmekteyiz. Daha önce sağ kesime yönelik ordunun baskısı, 1970'lerden sonra sol kesime yöneliyor, ordudaki muhafazakâr kanat ve sol partiler arasında bir gerilim ortaya çıkıyor. Sol aydınların radikalleştiği, çoğulculuk anlayışının darbe aldığı; siyasi ve toplumsal anlamda radikalleşmenin yükseldiği bir dönemdir.

Darbe öncesi çok boyutlu bir kriz ortamı yaşanırken; kutuplaşma, radikalleşme ortamı söz konusu. Ekonomik anlamda bir kötüye gidişle birlikte yönetim ve ekonomik kriz iç içe, bunun yanı sıra toplumun daha bilinçli hale geldiği özellikle dünyadaki gelişmelere baktığımızda aydınlar üzerinde çok etkili olan yeni düşünce ve akımların ortaya çıkıp, baskıcı rejimlerin sorgulandığı; 68 kuşağı denilen daha çok sorgulayan ve eleştiren bir kuşağın ortaya çıkması vs. 1968 hareketlerinin cereyan ettiği dönemlerden, 1980'lere geline döneminde o değişen aydın tipinin aslında radikalleştiğini, kutuplaştığını ve bir çatışma ortamının var olduğunu - özellikle 1970'lerin ikinci yarısından sonra- ve darbeye zemin hazırlayan unsurlar arasında olduğunu görmekteyiz.

12 Eylül 1980 darbesi ve kararları devlet kanalında tam bir çözülmenin yaşandığı, 1961 anayasası ile idealize edilen o çoğulcu ortamın radikal unsurlarla birlikte aslında sabote edildiği çünkü bu radikal unsurların bir şekilde devlet kurumlarına sızmış olduğunu en azından böyle iddia edildiğini ve bundan dolayı da darbe gerekçesi gösterildiğini görmekteyiz.

Radikal olarak nitelenen sol kesim aynı zamanda İslamcı hareketler, Kürt hareketlerin devlete sızmaları ve radikalleşmeleri bir problem olarak görülmüş ardından da 1980 darbesi gerçekleştirilmiştir. Türkiye siyaseti neredeyse on yılda bir baskılar aracılığı ile bir darbe geleneği yürütmüştür. Elbette burada 24 Ocak Kararları, 1980 darbesini anlayabilmek için önemli. 1983'teki Anavatan Partisi'nin (ANAP) başarısı bu sürecin bir uzantısıdır. Turgut Özal'ın ekonomist, kalkınmacı ve ekonomideki liberalleşme anlayışı ve toplumdaki liberallik vaadi mevcut. Özal'ın başarısının arka planında var olan unsurlar, bunun yanı sıra Özal'ın Kürt kimliği ile hem siyaset hem de ekonomide çoğulcu bir anlayışla yaklaşmasına sebep oldu. 1990'lara gelindiğinde daha kompleks sonuçların ortaya çıktığını görüyoruz çünkü her dönemin hazırladığı ortam, bir sonraki dönemi de etkilemektedir. Örneğin; 1990'lar daha çok siyasal meşruiyetin vurgulandığı, 1980'lerde var olan kayırmacı ve kişisel ilişkiler, yolsuzluk ekonomisi de üretmiş oldu. Aynı zamanda -tüm bu unsurlar -1990'larda yaşanan karanlık dönem mafyatik ilişkiler vs. devletçi siyaset anlayışının mevcut olduğunu 28 Şubat sürecine de zemin hazırladığını söyleyebiliriz.

28 Şubat darbesi çok büyük bir kırılma meydana getirdi ve aslında bugün ki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin kurulmasına da zemin hazırladı diyebiliriz. Tam da bu noktada AB idealine geçiş sürecinin ana unsurlarına bakmakta fayda var. Aslında 1950'lerden bu yana

hep var olan AB ideali, batılı ekonomi ile entegrasyon ve 1960 darbecilerinde de aynı hedeflerin var olduğu bir süreçti fakat AKP bu ideali somutlaştırarak hedefe çok yaklaştırdı. Çünkü AKP'nin başlangıçta ortaya koyduğu hedefler ve idealler tamamen AB'nin Türkiye'den istediği ve beklediği şeylerle istisnasız uyduğu bir politikaya sahipti. Yani AKP en neo-liberal ses olmuş oldu. Tabi bu anlamda kendi geleneğinden de kopmuş olduğunu görüyoruz çünkü Necmettin Erbakan batıyı eleştiren bir görüşe sahipti ve aynı gelenekten ayrılmış olarak gelen AKP ile aralarında ciddi bir kopuşa sebep oldu. Tayyip Erdoğan Refah Partisi içinden çıkmış batıcı bir siyasetçi olarak demokrat ve muhafazakâr kimliği ile modernite ile muhafazakârlığın uyumlu olabileceğini göstermeye çalışmış bunun sonucunda liberal ve İslamcı kesimle bir eklemlenme yaşanmıştır. Bu dönem İslami kesimin demokratik değerleri benimsemesi, kitlelerin ve İslami çevrenin değişimi açısından da önemli bir süreç olmuştur.

AKP Hükümeti hem sosyal anlamda hem eğitim anlamında hem de etnik kimlikler üzerine yaptığı açılımlarla (Alevi-Kürt-Roman) yeni politikalar üreterek bir reform-demokratikleşme stratejisi getirerek daha ileriye gitme vaatleri ile 2010 yılına kadar etkili bir politika yürütmüş ancak 2010 sonrası daha pragmatist bir siyaset izlediği görülmektedir.

AKP'nin Avrupa Birliği (AB) yanlılığı çok önemli bir tartışma konusu olmakla birlikte hem bu sürece eklemlenmesi hem de o zamanki dinamikler olduğu kadar bugün gelinen noktada gerçekleşen kopuş unsurları da önem arz etmektedir.

Bugün AB ideali diye bir durumun olmadığını gözlemliyoruz. Şu an AKP'nin de Türkiye'de AB idealinden ziyade hep dışardan gelen tehlikelere karşı, batının bizi bir şekilde terörize etme ve onunla girdiğimiz her ilişkide zararlı çıkarmaya çalışması gibi bir perspektif oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla bugün AB ideali gibi bir değerden söz etmek bir yana böyle bir şeyi düşünmek bile çok iyi niyetli bir girişim olarak kabul edilmediği görülmektedir.

Sonuç olarak Avrupa Birliği tartışmalarının hedeften uzaklaşmak adına artık konuşulmadığını da fark ediyoruz.

## Sonuçlar

Bütün bu değişimler baktığımızda 1789 ile başlayıp meşrutiyeti içine alan ve Cumhuriyetin kurulduğu döneme kadar olan süreçte uluslararası platformda gittikçe ağırlığını kaybeden bir sistem ve Türkiye'den bahsedebiliriz. İmparatorluktan ulus-devlete geçişte batıya entegrasyonun geç olması da bu duruma neden olan unsurlar arasında sayılabilir. Güçsüz düştüğü için kendi kendine ayakta kalmaya çalışan bir Türkiye Cumhuriyeti gözlemliyoruz tazimattan Avrupa Birliğine kadar olağan ve yaşanan toplumsal değişimler içerisinde. 1950'lere kadar içe kapanmacı bir politika izlemesinin nedeni de bu durum olabilir.

18.yy da başlayan modernleşme süreci ile Osmanlı da başlayan değişim sürecinin, Balkanlardan Anadolu'ya ve Arap coğrafyasına uzanan güçlü yapısına rağmen, Avrupa'dan yayılan siyasi fikirlerin buradaki düşünceleri etkilemesi ile zafiyet oluşturmaya başlayan bir devletin, Adem-i Merkeziyetçi yönetiminden de kaynaklı yapılarla bağlarının gevşemesi - ticari ilişkilerin de etkisiyle- cumhuriyetin kuruluşuna zemin hazırlanan duruma geçilmesi kaçınılmaz oldu belki de.

Neticede Cumhuriyet dönemi ile başlayan süreçte anayasal değişikliklerle Türkiye siyaseti, neredeyse on yılda bir baskılar aracılığı ile bir darbe geleneği yürütmüştür. 2000'li yıllardan sonra AKP iktidarıyla, 1950'lerden bu yana var olan AB ideali somutlaştırılmış ve bugün gelinen noktada bu ideal hedeften uzaklaşarak rafa kaldırılmış, daha çok dışardan gelebilecek tehditlere karşı görece kendine has bir savunma mekanizması geliştirmeye çalışan bir Türkiye motifi çizilmeye çalışılmaktadır.

**Kaynakça**

Ergan, N.G. (2020). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara: Siyasal Yay.

Karpat, K.H. (2020). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, İstanbul: Timaş Yay.

Keyder, Ç. (2013). *Memalik-İ Osmaniye'den Avrupa Birliğine*, İstanbul: İletişim Yay.

Mardin, Ş. (2020). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yay.

Mardin, Ş. (2020). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yay.

Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim-Bedüzzaman Said Nursi Olayı*, İstanbul: İletişim Yay.

Sunar, L. (2019). *Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Ankara: Nobel Yay.

Şen, H. ve Turguter, E.A. (2014). *Anthony Giddens'in Sosyolojik Teorisinin Epistemolojik Arka Planı*: Sosyoloji Dergisi.

Yıldırım, E. (1999). *Anthony Giddens'in Yapılanma Teorisi*, Ankara: 5.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi.

Zürcher, E. J. (2020). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay.